

שינויים בבניין המקדש – 'הכל בכתב' ופרטיו

א. מבוא וסקירת הדיון

1. התוספות בעזרת הנשים
 2. סמיכת מצורע על קרבנו
 3. דיון במידת ההכרחיות של עזרת הנשים
 4. הגדלת המזבח
 5. כיסוי הדם ובזיקת מלח על המזבח
 6. מקורות שמהם עולה ששינויים בבניין המקדש מותרים ואף נעשו בפועל
 7. שינוי על פי נביא
- ב. מעמד עזרת נשים משום 'הכל בכתב'
- ג. ביאור עיקר ענין 'הכל בכתב' וביאור הסוגיות
- ד. שינויים בדברים מפורשים
- ה. סיכום עיקרי הדברים
- נספח – השינויים שנעשו במקדש

א. מבוא וסקירת הדיון

בספר דברי הימים א, כח דוד מצווה את בנו שלמה לבנות את בית המקדש כפי שתכנן. בדבריו, הוא מציין שתוכניות המקדש נכתבו במעורבות ה':

(יא) וַיִּתֵּן דָּוִד לְשִׁלְמֹה בְנוֹ אֶת תְּכָנִית הָאוֹלָם וְאֶת בְּתוּרָיו וְגַנְזָבָיו וְעֲלִיֹתָיו וְחֲדָרָיו הַפְּנִימִים וּבֵית הַכֹּפֶרֶת... (יח) וּלְמִזְבַּח הַקְטֹרֶת זָהָב מְזַקֵּק בַּמִּשְׁקָל וּלְתִכְנִית הַמְרַכְבֵּה הַכֹּרֶבִים זָהָב לְפָרְשִׁים וְסֹכְכִים עַל אַרְוֹן בְּרִית ה': (יט) הַכֹּל בְּכֶתֶב מִיַּד ה' עָלֵי הַשִּׁבְלִיל כָּל מְלָאכֹת הַתְּכָנִית:

בכמה מקומות בבבלי¹ נלמד מכך שיש איסור לשנות את מבנה המקדש.

אחרי חורבן מקדש שלמה, קיבל יחזקאל בנבואה תוכנית שונה עבור בית המקדש העתידי, ובסיום הנבואה (פרק מג) נאמר שצריך להקפיד על הצורה המפורטת בתוכנית:

(*) אַתָּה בֶּן אָדָם הִגַּד אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל אֶת הַבַּיִת וְיִקְלְמוּ מְעֻנֹתֵיהֶם וּמְדָדוּ אֶת תְּכָנִית: (יא) וְאִם נִקְלְמוּ מִפֶּלֶא אֲשֶׁר עָשׂוּ צִוְרַת הַבַּיִת וְתִכְוַנְתּוֹ וּמוֹצְאָיו וּמוֹבְאָיו

1. עירובין קד ע"א, פסחים פו ע"א, סוכה נא ע"ב, זבחים לג ע"א, זבחים סב ע"א, חולין פג ע"ב ובכורות יז ע"ב

וְכָל צוֹרְתוֹ וְאֵת כָּל חֻקְתָּיו וְכָל צוֹרְתֵי וְכָל תּוֹרָתוֹ תּוֹרְתָיו הוֹדַע אֹתָם וְכָתַב
לְעֵינֵיהֶם וַיִּשְׁמְרוּ אֵת כָּל צוֹרְתוֹ וְאֵת כָּל חֻקְתָּיו וַעֲשׂוּ אֹתָם:

בין תיאור מקדש שלמה ובין תיאור המקדש במראה יחזקאל, יש פערים והבדלים,² וצריך להבין כיצד ניתן להישמע לשתי התבניות הסותרות,³ או אם זה לא אפשרי – לאיזו תבנית להישמע. מלבד שאלה זו, יש להבין כמו בכל דין, אלו פרטים מפרטי תוכנית המקדש הם מעכבים, אלו פרטים הם מצווה שבדיעבד אם לא קיימו אותה לא ישנו, ואלו פרטים הם רק תיאור היסטורי של מבנה המקדש, אבל אינם מחייבים את הבנאים של בית המקדש העתידי. דוגמא לדבר היא שבמזבח החיצון, צורתו (קרן יסוד, שיהיה כבש למזבח ושצורתו תהיה ריבוע) מעכבת, אבל מידותיו וסידורו בסיד אינם מעכבים בדיעבד, למרות שמצווה לעשות כן מלכתחילה.⁴

שאלות אלו רלוונטיות לא רק לבירור הסוגיות, אלא גם הלכה למעשה במהרה בימינו אמון, כאשר נזכה לבנות מקדש לשם ה', ויהא עלינו לברר מה מתוך תבנית הבית מעכב, מה מצווה, ומה אינו מעכב. היכן ניתן לשנות, מהן הסיבות המותרות ובאלו תנאים. הדין הזה כולל המון סוגיות של חידוש בבניית המקדש, והתאמתו לדרכי הבניה ותנאי הנוחות השונים, כגון: בניה בבטון ופלדה במקום באבנים, שילוב חשמל לצרכי תאורה ועוד עניינים, והוספת מערכת ניקוז מודרנית.

להלן יפורטו הסוגיות העיקריות, לצד הקשיים וההערות שבהן.

1. התוספות בעזרת הנשים

הגמרא במסכת סוכה (נא ע"ב), עוסקת בדברי המשנה על 'תיקון גדול' שעשו במקדש בזמן (או בעקבות) שמחת בית השואבה:

חלקה היתה בראשונה והקיפופה גזוזטרה, והתקינו שיהו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה. תנו רבנן: בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ, והיו באים לידי קלות ראש, התקינו שיהו נשים יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים. ועדיין היו באין לידי קלות ראש. התקינו שיהו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה. היכי עביד הכי? והכתיב הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל! – אמר רב: קרא אשכחו ודרוש, "וספדה הארץ משפחות לבד" משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד. אמרו: והלא דברים קל וחומר. ומה לעתיד לבא – שעוסקין

2. למשל: אורך הבית אצל שלמה ששים אמה (מ"ב ו, ב) ואצל יחזקאל מאה אמה (מא, יג) רוחב האולם אצל שלמה עשר אמות (מ"א ו, ג) וביחזקאל אחת עשרה אמות (מ, מט).
3. קשה להניח שתוכניות בניין שלמה מתייחסות רק למקדש ראשון, כי הגמרא מקשה מהן, כמבואר להלן.
4. סוכה מט ע"א.

בהספד ואין יצר הרע שולט בהם – אמרה תורה אנשים לבד ונשים לבד, עכשיו שעסוקין בשמחה ויצר הרע שולט בהם – על אחת כמה וכמה.

הגמרא מביאה התפתחות במבנה עזרת הנשים. פעם הייתה רק קומה אחת, ומשאו שזה הביא לידי קלות ראש, בנו קומה נוספת והפרידו את הגברים והנשים לקומות שונות. מקושיית הגמרא עולה שדין 'הכל בכתב' שייך כאן, וצריך למצוא לו החרגה.

ההחרגה שניתנה היא שיש פסוק בספר זכריה ממנו עולה חשיבות ההפרדה (וחיזוק לדבר הוא שזה בזמן של הספד ואבלות, אז החשש לקלות ראש יורד באופן טבעי, ועדיין יש הפרדה). עולה מכאן בפשטות שאם יש דרשה מן הכתוב לצורך בשינוי הבניין, השינוי מותר, למרות שאיננו חלק מהתוכנית המקורית.

אם כן, מותר להוסיף תוספות בניה במקדש, כל עוד יש צורך משמעותי במעגן בפסוקים. אולם, בדיון בקרבן אשם של מצורע ראינו דיון על יכולתו לבצע פעולות מסוימות במקדש. בדיון שם נאסרה האופציה של שינויים בבניין שיאפשרו לו לסמוך על הקרבן, משום 'הכל בכתב', למרות הצורך ההלכתי של המצורע לסמוך על קרבנו, וכפי שיבואר.

2. סמיכת מצורע על קרבנו

הגמרא בזבחים לג ע"א, במסגרת הדיון האם טומאה בציבור היא בגדר הותרה או דחוייה, מביאה את דינו של מצורע שצריך להקריב קרבן, ואומרת שהוא היחיד שלא סומך על קרבנו (קרבן אשם מצורע, שהוא השלב הסופי בסדר טהרתו) סמוך לשחיטה, כי הוא מנוע באותו זמן מלהיכנס למקדש (שהרי הקרבן הזה הוא חלק מתהליך טהרתו, שרק בסופו יטהר ויוכל להיכנס):

כל הסמיכות שהיו שם, קורא עליהן אני תכף לסמיכה שחיטה, חוץ מזו שהיתה בשער נקנור, שאין מצורע יכול ליכנס לשם עד שמזין עליו מדם חטאתו ומדם אשמו; ואי אמרת ביאה במקצת לא שמה ביאה, ליעייל ידיה ולסמוך! אמר רב יוסף: הא מני? ר' יוסי ברבי יהודה היא, דאמר: מרחק צפון. וליעבד פישפש! אביי ורבא דאמרי תרויהו: הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל (את) כל מלאכת התבנית.

מתוך ההלכה שמצוות סמיכה על הקרבן דורשת שהסמיכה תהיה ממש רגע לפני הקרבנות, הגמרא מציעה לבנות פשפש דרכו יעבור המצורע עוד כשהוא טמא, ואביי ורבא דוחים את ההצעה משום 'הכל בכתב'. רב יוסף לא מקבל את הסברם, ומסביר שבמקרה שלנו פשפש לא יעזור, כי הסומך יסמוך ראשו ורובו על הקרבן, וכך יצא שגופו היה במקדש בטומאה ועבר על האיסור. הגמרא גם מציעה שאם חובת הסמיכה היא מהתורה, טוב שיכנס המצורע לסמוך על קרבנו, כי התורה 'הבליגה' על טומאתו במקרה הזה. להצעה זו מוצעות שתי דחיות בשם רב אדא – האחת היא שאמנם התורה ציוותה עליו, אבל גזרו שבכל זאת לא

יכנס שמא ירבה בפסיעות שלא צריך לפסוע, וכך יעבור על ביאת מקדש בטומאה. השניה היא שהחיוב לסמוך על אשם מצורע איננו מן התורה אלא מדברי חכמים.

תוספות (שם, ד"ה וליעבד פשפש) מקשים למה לא נגיד שיש כאן החרגה משום 'קרא אשכח ודרוש', שהרי יש חובה לסמוך על הקרבן סמוך לשחיטה:

ומיהו קשה דהכא נמי אין לך קרא גדול מזה דניעביד פשפש לקיים מצוות סמיכה, דרחמנא אמר וסמך. ולמאי דמסיק דסמיכת אשם מצורע לאו דאורייתא ניחא. אבל לטעמא דשמא ירבה בפסיעות קשה, דניעבד פשפש דליכא למיחש. ומיהו דשמא ירבה בפסיעות גזירה דרבנן בעלמא היא, וקרי כאן 'הכל בכתב'. והא דאמר בריש כיסוי הדם (חולין פג:) דכיסוי הדם אינו נוהג במוקדשין, משום דלא אפשר דהיכי ליעביד? לבטליה – קא מוסיף אבניין וכתביב 'הכל בכתב', אין זה חשוב כמו קרא, דכיון דלא כתב בהדיא בקרא שינהוג כיסוי הדם במוקדשין.

תשובתם היא שאכן, אם היה חיוב מהתורה לסמוך באמת לא היו יכולים לתרץ כך, ודברי אביי ורבא מוסבים על הצד בסוגיה שסמיכת אשם מצורע היא מדרבנן (הדיון על מידת חיוב סמיכת מצורע מובא בהמשך הסוגיה). עוד הקשו מדברי הגמרא בחולין פג ע"ב, שלומדת שאין כיסוי הדם בקרבנות, כי אם יוסיף אדמה על רצפת המקדש, זה יהיה תוספת בניין אסורה. קושייתם היא, למה גם שם לא יגידו שקרא אשכח ודרוש, ותשובתם היא שזה לא נקרא לימוד מפסוק, כי אין ציווי מפורש בתורה על כיסוי הדם בקדשים, אלא רק בחולין, ולא בטוח שלומדים בהקשר הזה קדשים מחולין. תשובת תוספות לגבי כיסוי הדם קשה מדין עזרת הנשים במקדש, שהרי גם שם אין ציווי מפורש על הפרדה בבית המקדש, ואותו היגיון חל בשני הדינים⁵.

לאור הקושיה, צריך להבין את ההכרחיות שבמרפסת שבנו בעזרת הנשים, ואם יש הבדל בין כיסוי הדם לערבוב שהיה בשמחת בית השואבה.

5. את קושיית תוס' אפשר ליישב בדרך אחרת. שכן יש שני מזבחות, במשכן השתמשו במזבח הנחושת, ולדורות (זבחים סא ע"ב) במזבח אבנים. לגבי מזבח הנחושת ההלכה המגדירה אותו דורשת 'ציפוי נחושת', ולכן במזבח הנחושת אין צורך לדין 'הכל בכתב' כדי לשלול כיסוי דם, ודי בכך שאם מבטל את העפר למזבח, המזבח מצופה עפר ולא נחושת. לפ"ז, מתחילה היה ברור לגמרא שכיסוי הדם אינו נוהג תמיד במוקדשים, שכן במשכן ודאי אינו נוהג, וממילא לכל הפחות נדחית מצוות כיסוי הדם מפני דין המזבח. קושיית הגמרא היא רק שאפשר עדיין לטעון שאין כאן פטור קבוע במוקדשים אלא דחיה מפני דין מזבח הנחושת. ועל כך הביאה הגמרא שגם במזבח אבנים (שמהותו נקבעת לפי עיקרו, כמבואר בזבחים נד ע"א) ישנה בעיה של הכל בכתב ולכן מסתבר להעדיף את ההסבר שיש פטור מלא במוקדשים. לפי הסבר זה יש מקור מלכתחילה להבין את הפטור במוקדשים, ולכן ככל שיש סתירה בין הדינים, עדיף להניח שאין מצוות כיסוי מאשר להניח חריגה כפולה, גם במזבח הנחושת וגם בהכל בכתב..

3. דיון במידת ההכרחיות של עזרת הנשים

כדי להבין את מידת ההכרחיות של עזרת נשים במקדש, יש לבחון את משמעותה של מציאת פסוק האוסר תערובת גברים ונשים להכריח שינוי במבנה המקדש. פסוק זה אינו מכריח את הפתרון של בניית גזוזטרה, שהרי אפשר שלא יבואו נשים בכלל לשמחת בית השואבה. ואמנם, קשה להציע שנמנע מנשים לבוא אל המקדש בזמן שמחת בית השואבה. אע"פ שאין חובה אפילו על הגברים לבוא, לא יתכן שנשים לא תהיינה חלק מהשמחה הכללית לפני ה', שהרי הן חלק מעם ישראל.

בכל זאת, קשה עדיין להגיד שהקמת עזרת נשים קבועה היא חובה גמורה, כי עצם העובדה שלמדנו שצריך שתהיה הפרדה, לא מלמדת על אופן ההפרדה, ובאמת אם לא היו מגיעים לידי קלות ראש היו מקיימים את ההפרדה ללא מחיצות פיזיות. מה שנלמד מהפסוק הוא רק שניתן לנקוט בהרבה אמצעים כדי להשיג את המטרה, אבל אם היא הושגה אין צורך באמצעים כשלעצמם.

האג"מ או"ח א לט הוכיח מהסוגיה בסוכה שהצורך במחיצה הוא מדאורייתא. לשיטתו, אין אפשרות לדחות איסור דאורייתא של תוספת על המקדש, אלא משום מצווה אחרת מהתורה. לכן, יוצא מכאן שאיסור הערבוב בין גברים לנשים הוא איסור תורה. גם אז, אין חובה מהתורה לבנות עזרת נשים, אלא צריך להפריד. רק משכשלו נסיונות ההפרדה האחרים, בנו עזרת נשים ועברו על האיסור של תוספת על המקדש, כדי להציל את העם מעבירה. ראייה נוספת הוא מביא מדברי תוספות שראינו על הסוגיה בזבחים לג ע"א, ששואלים למה לא עשו פשפש לשיטה שיש חובה מהתורה לסמוך קרוב לשיטה גם למצורע, כך שיוכל לסמוך בלי לעבור על גזירת חכמים שמא ירבה בפסיעות שלא לצורך במקדש. תשובתם היא שהחשש שירבה בפסיעות הוא דרבנן, ומשום איסור דרבנן לא משנים את בניין המקדש, כי הם לא יכולים לדחות את מצוות התורה.

אבן האזל (על רמב"ם בית הבחירה ב, ג) השיב על קושיית תוספות בזבחים ואמר שההבדל בין עזרת הנשים לבין הפשפש שיאפשר למצורע לסמוך הוא, שהבעיה של מצורע תמיד הייתה, ובכל זאת אין בתוכניות המקדש פתרון לענין. אבל בעיית קלות הראש שבערבוב הגברים והנשים נוצרה מאוחר יותר, ואנחנו נדרשים לתת פתרון מתוך תפיסה שאם הבעיה הייתה קיימת בזמן בניית המקדש, היו בונים אותו עם עזרת נשים.

4. הגדלת המזבח

סוגיה נוספת שעוסקת באיסור לשנות את מבנה המקדש היא סוגיית הגדלת המזבח. כשעלו ישראל מבבל ובנו את בית המקדש השני, הם הגדילו את מידות המזבח החיצון. הגמרא במסכת זבחים (סא ע"ב - סב ע"א) דנה בזה:

תנן התם: וכשעלו בני הגולה, הוסיפו עליו ד' אמות מן הדרום וד' אמות מן המערב כמין גמא. מאי טעמא? אמר רב יוסף: משום דלא ספק... אמר רב יוסף,

לאו היינו דתניא: ויכינו (את) המזבח על מכונותיו – שהגיעו לסוף מדותיו? והכתיב: 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל'! אלא אמר רב יוסף, קרא אשכח ודרש: ויאמר דויד זה הוא בית ה' האלהים וזה מזבח לעולה לישראל, כי בית, מה בית ששים אמה, אף מזבח ששים אמה... אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן: שלשה נביאים עלו עמהם מן הגולה, אחד שהעיד להם על המזבח, ואחד שהעיד להם על מקום המזבח, ואחד שהעיד להם שמקריבין אף על פי שאין בית.

גם כאן הגמרא מקשה לכאורה שקיים איסור לשנות את מידות המזבח משום 'הכל בכתב', ורב יוסף משיב שהיכולת להגדיל את המזבח נסמכת על פסוק, שמדמה את המזבח לבית, כך שיהיה לכל היותר באורך וברוחב של 60 אמה (המידות האופציונליות האלו גדולות מהמידות שבנו עולי בבל בפועל). אולם העיקרון ש'הכל בכתב' אוסר שינוי במידות המזבח, וממילא בכלל מידות המקדש, נשאר קיים.

אבל קשה על דברי הגמרא שמחפשת טעם להגדלת המזבח, שהרי המשנה במידות (ג), א) מסבירה למה עשו את מידות המזבח כמו שהיו בבית שני: "כשעלו בני הגולה הוסיפו עליו ארבע אמות מן הדרום וארבע אמות מן המערב כמין גמא שנאמר (יחזקאל מג) והאריאל שתיים עשרה ארך בשתיים עשרה רחב רבוע". הסיבה שהגדילו את המזבח היא הפסוק בנבואת יחזקאל על המקדש, וזה מקור טוב ומוסמך ללמוד ממנו כיצד לבנות את המקדש. אם כן, לא ברור למה לא השתמשו במקור יחזקאל כדי להוכיח שאין כאן חריגה מתוכניות, אלא מימוש של תוכניות ה' למקדש אותו בונים.⁷

6. נוסח המשנה שלפנינו, וכך גם בכת" קאופמן.

7. שאלה זו שאל ר' אליעזר בן יהודה את הראב"ה (שו"ת הראב"ה, אלף קמ) והשיב עליה שתי תשובות שראב"ה הסכים להן: א. הדרשה במשנה במידות היא על מקום המערכה, וקושיית הגמרא היא על התוספת של הכבש. ב. שאלת הגמרא היא על נבואת יחזקאל עצמו שגם הוא כפוף לדין 'הכל בכתב'. על שתי התשובות יש להעיר, כלהלן.

על הראשונה: 1. היא מניחה הנחה מציאותית, שאורך הכבש בבית ראשון היה פחות מל"ב אמה, שכן ככל שקושיית הגמרא היא על התוספת בכבש הרי הגמרא מניחה שהיתה תוספת כזו בכבש. אולם מסברה יש לעיין, שאין קשר בין זוית העלייה לבין גודל מקום המערכה, ולכן ככל שבבית שני עשו כבש באורך מסוים כדי שהעלייה תהיה בזווית מסוימת כך היה גם בבית ראשון, שהרי המשנה לא הזכירה שינוי בגובה המזבח אלא רק בגודלו. 2. הסבר זה בגמרא קשה, שכן קושיית הגמרא 'מאי טעמא' ותשובת רב יוסף 'דלא ספק' והדיון באש שלמעלה ואש שלמטה בודאי עוסקים בגודל המערכה ולא בכבש, כמו גם הציטוט שציטטה הגמרא מתחילה 'וכשעלו בני הגולה הוסיפו עליו ארבע אמות מן הדרום וארבע אמות מן המערב כמין גמא' שגם הוא עוסק בהגדלת מקום המערכה ולא בהגדלת הכבש. לכן תמוה מאוד שהדיון בהמשך יתייחס לכבש שלא הוזכר עד כה. 3. קושיית ראב"י יכולה להישאל גם על שאלת הגמרא 'מאי טעמא' ולא רק על שאלת הגמרא מ'הכל בכתב' ולכן תשובתו אינה מספקת.

נראה להסביר, שקושיית הגמרא היא לא על עצם הלגיטימיות של הבחירה בתוכנית המקדש שנאמרה ליחזקאל, אלא היא על הדרשה שהביאה הגמרא " 'ויכינו את המזבח על מכוונותיו' - שהגיעו לסוף מידותיו" - שמשמעה שאלו המידות האידיאליות של המזבח, על כך שואלת הגמרא שהתוכנית של מקדש שלמה נאמרה ברוח הקודש, ומשיבה שתוכנית זו עצמה נדרשת להרחבת המזבח. אולם בוודאי אין בעיה לבנות לפי תוכניות המקדש ביחזקאל, ואפילו רק חלק מהפרטים, כמו שכתב הרמב"ם (בית הבחירה א ד): "בניין שבנה שלמה כבר מפורש במלכים, וכן בניין העתיד להבנות אף על פי שהוא כתוב ביחזקאל אינו מפורש ומבואר ואנשי בית שני כשבנו בימי עזרא בנוהו כבניין שלמה ומעין דברים המפורשים ביחזקאל"⁸.

לפ"ז לא היתה בגמרא קושיא הלכתית על הרחבת המזבח, אלא רק קושיא בסברה⁹ על התוספת¹⁰, וכן משמע ברש"י.

על השנייה: 1. הרי בסוכה נא ע"ב הסתפקו בכתוב מזכירה כדי להשיב על 'הכל בכתב'. 2. אין כאן תשובה ל'מאי טעמא'.

8. אפשר להסביר את שאלת הגמרא אחרת, ולומר שהיא מתקוממת על עצם האפשרות להביא רק פרטים קטנים מתוכנית יחזקאל, ומאפשרת לבחור בתוכנית אחת בלבד וליישמה באופן מלא. הסבר זה לא מסתדר עם הרמב"ם שהביא בפשטות שבבית שני בנו תוכנית שלמה, והוסיפו חלקים מזו שביחזקאל.

9. בדומה לכך, בענין שאינו נוגע לעיקר המאמר, מתפרשת הקושיא הבאה של הגמרא: בשלמה בית מינכרא צורתו, אלא מזבח מנא ידעי? שבפשטות אינה שאלה הלכתית הנובעת ממקום המזבח, אלא שאלה פרשנית העולה מהכתוב 'ויעמידו המזבח על מכוונותיו' שמשמעו הפשטי (שלא כמדרש 'סוף מידותיו') הוא שהעמידו את המזבח במקומו הראשון, וזו המשמעות גם בלשון המשמשת בתפילתנו 'וכונן מקדשך על מכונו' דהיינו על אותו 'מכון לשבתך' אשר כבר 'כוננו ידך' על כך שאלה הגמרא 'מנא ידעי?' כי החשבון ההלכתי של מקום המזבח מאפשר גמישות מסוימת בשאלה היכן בדיוק המזבח נמצא, כי חשבון המרחקים במשנה מידות ה ב איננו חובה הלכתית ולא נזכר בבית ראשון. ומחלוקת התנאים אם מזבח בדרום, במרכז או בצפון היא המחלוקת ההלכתית היחידה שעדיין נותרת גמישות בנוגע למרחק של המזבח מההיכל, וממילא אם ישנה דרישה (הלכתית או רוחנית) שהמזבח יהיה 'על מכוונותיו' צריך לבצע זאת, והשאלה היא איך? על כך השיבה הגמרא את תשובותיה.

הדין המבואר ברמב"ם בית הבחירה (ב א) שהמזבח מקומו מכוון ביותר איננו נובע משאלת הגמרא אלא מתשובתה. מהברייתא המצריכה נביא שיעיד על מקום המזבח. המשמעות והסיבה לכך שמקום המזבח מכוון ביותר תידון בע"ה בהמשך בביאור העיקרון של 'הכל בכתב'.

מכל מקום, יש בדברים אלו כדי לייתר את דברי הגרי"ז המתקשה מדוע לא חישובו את המרחקים, ומשיב שכיון שסומכים על מדידה רק משום שאי אפשר לצמצם, כבכורות יז ע"ב, הרי שלגבי המזבח שמקומו מכוון ביותר לא די בכך אלא צריך עדות של נביא. דברים אלו הינם 'הנדסה לאחור' של הגמרא כך שפתרון של עדות נביא הופך להיות בעיה שאין לדעת את המקום די בכך שקושיית הגמרא היתה מנין ידעו שעומדים במקום המקורי, שכן המרחקים לא נמסרו.

10. דברי הגמרא 'מה היכל ששים אף מזבח ששים' עוררו כמה קשיים: 1. האם כך הלכה? אם כן, מדוע הרמב"ם בית הבחירה (ב ה-1) השמיט את הדין שאפשר להגדיל את המזבח עד ששים. 2. מדוע לא

5. כיסוי הדם ובזיקת מלח על המזבח

עד כה ראינו תוספות ושינויים ממשיים בבניין. עכשיו נראה מקרים בהם התוספת איננה בניין ממש, אלא רק שימת מלח או עפר על המקדש או כלי המקדש. הגמרא בעירובין (קד ע"א) מתייחסת לאפשרות לפזר מלח על המזבח, כדי למנוע החלקה של הכהנים:

לדרוש דרשה דומה על גובה המזבח? (ראה רש"ש שם). 3. לחלק מדעות התנאים מזבח בגודל ששים יוצא מחוץ לעזרה (ראה קרן אורה שם), אמנם אפשר שהדרשה מתייחסת למצב שיוסיפו על העזרות וממילא יהיה אפשר להגדיל את המזבח.

ובכתבי הגרי"ז הסביר שהרמב"ם סובר שבהמשך הגמרא חולקת על דרשה זו אלא סוברת שהגדילו על פי נביא. (וראו עוד להלן בביאור דברי הרמב"ם) ולא כרש"י שסובר שהנביא שהעיד על מקום המזבח העיד על אפשרות ההגדלה. כעין דבריו אפשר לומר מכוח הסוגיה חולין פג ב שבפשוטו אוסרת על ההגדלה.

יש מקום לפרש שהדרשה היא 'מה היכל ששים, אף מזבח שיתין' ושהדרשה מתייחסת לא להגדלת הגודל, אלא לתוספת השיתין שנתבארה לעיל בגמרא שהיא שינוי משמעותי מצורת המזבח המקורית ולא רק הגדלה, כששינוי זה גם לא ניתן להידרש מהכתוב הנדרש להרחבה במשנה במידות, שכן היא עוסקת בהרחבת מקום המערכה ולא בתוספת של השיתין. ועל כך למדה הגמרא שיש דמיון בין מידת ההיכל לבין צורת המזבח, והדרשה נשענת על הדמיון בין המילה העברית 'ששים' למילה הארמית 'שיתין' אולם בכל עדי הנוסח שבאתר 'הכי גרסינן' לא מצאתי סימוכין לגירסה כזו. אפשר לפרש שאין כאן היתר הלכתי לגודל של ששים אמה, אלא שעיקר מעשיהם של שבי הגולה נשענו על דברי יחזקאל כמבואר במשנה במידות, רק שלא הוכרחו מנבואת יחזקאל כי עשו את הרוב כשלמה, אבל כיון שלמדו שבדברי שלמה עצמו פתוח הפתח ליותר מכך בדמיון בין הבית למזבח שעיקרו שגם למזבח יש היבט של בית ממילא הרחיבוהו כפי שהרחיב יחזקאל. אבל הדמיון המספרי אינו דרשה מוחלטת.

אולי יש ללמוד תשובה כזו מדברי תוס' חולין פג ב שהתקשו על הבעיה להוסיף עפר למזבח בשביל כיסוי הדם שבמקרה שיבטלוהו יש בעיה עם 'הכל בכתב' והקשו שיותר להגדיל עד ששים, ותירצו 'התם קרא אשכח ודריש מה בית ששים אף מזבח ששים' תשובה זו תמוהה מאד כי אחר שהכתוב התיר הרחבה עד ששים הרי שהרחבה מועטת מותרת. אפשר לפרש שכוונתם שיותר להגדיל רק לגודל של ששים ולא פחות, אבל א"כ, תשובת הגמרא לא השיבה כלום, כי שבי הגולה הגדילו רק לל"ב ולא יותר, וכמבואר בתוס' זבחים סב א שיותר להרחיב עד ששים לפי הצורך. בתוס' הרא"ש הובאה בדרך אחרת שאם ירחיבו את המזבח לששים תהיה ראיית הגמרא נכונה, שכן לא היה אפשר לכסות דם במוקדשים, אולם זה תמוה שא"כ ירחיבו למעט פחות מששים תוך שקלול מידת העפר, וכיון שמבטל את העפר הרי הוא חלק ממידת המזבח, וראו ר"ב רגנשבורג שהגיה ורש"ש שביאר בדרך אחר, אבל נוסחת התוס' נמצאת גם בתירוח הראשון שבריטב"א ומכאן שהיא נוסחה מקורית. אלא שמשמעה לוט בערפל. ייתכן שכוונתם לומר ששם רק מצאו כתוב להישען עליו לגבי ההרחבה עצמה אולם מידת ההרחבה נשארה כדין האמור בכתוב.

ויתכן, אף שלשונם חסר, שכוונתם לדברי רבי"ה אלף קמ שסובר שמידת ששים שלמזבח נמדדת עם הכבש, וכך עשו שבי הגולה [וע"ש שביאר את התאמת ששים למזבח ששים ושתים שבמשנה מידות ה ב], וכע"ז במרומי שדה ושפת אמת זבחים סב א. יישוב לעיקר הקושי ראו להלן.

אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי: האי מלח היכי דמי? אי דמבטליה – קא מוסיף אבניין, (וכתיב 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל'). ואי דלא קא מבטליה – קא הויא חציצה! – בהולכת אברים לכבש, דלאו עבודה היא.

הגמרא מסבירה שהאפשרות למלוח מלח היא דווקא כשלא עושה עבודה ממש במקדש ולא מבטל אותו, ואז אין בעיה שלא לבטל אותו, כי אין פסול של חציצה בדברים שלא נקראים עבודה. ביטול המלח נחשב לתוספת בניין על המזבח.

דיון נוסף בענין החציצה מול תוספת הבניין מקבלת ביטוי במצוות כיסוי דם הבהמה השחוטה, שם הגמרא (חולין פג ע"ב) גם אומרת שאכן לא יכסה את הדם במקדש, משום חציצה או תוספת בניין:

מוקדשין מ"ט לא? אילימא משום דרבי זירא, דא"ר זירא: השוחט צריך שיתן עפר למטה ועפר למעלה, שנאמר ושפך את דמו וכסהו בעפר, עפר לא נאמר, אלא בעפר – מלמד שהשוחט צריך שיתן עפר למטה ועפר למעלה, והכא לא אפשר, היכי ליעביד? ליתבי וליבטליה – קמוסיף אבניין, וכתיב 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל', לא ליבטליה – קא הוי חציצה.

המשותף לשני המקרים הוא שמדובר בתוספת של מלח או עפר למזבח ונאמר ש'הכל בכתב' אוסר אותה.

על תוספת עפר התקשו הראשונים מהגמרא זבחים סב ע"א המתירה להגדיל את המזבח עד שישים אמה. לדעת הרמב"ם בית הבחירה ב, ג ביארו אחרונים¹¹ שלמסקנת הסוגיה בזבחים אין היתר להגדיל את המזבח לשישים אמה, וממילא אין מקום לקושיית הראשונים. חלק מהראשונים השיבו תשובות נקודתיות,¹² אולם בדברי הריטב"א (שם) להלן יתכן שיש לראות חידוש עקרוני בענין תוספת על הבניין:

קא מוסיף אבניין וכתיב 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל'. פי' מקרא הוא בעניני תכונות הבית שאמר דוד לשלמה בנו לומר כי כל שיעורי [ה]בית כולם מפי השם ואין להוסיף ולגרוע בהם, וא"ת הא אמרינן בפרק קדשי קדשים (זבחים ס"א ב') שכשעלו בני הגולה הוסיפו במזבח ארבע אמות מן הדרום, י"ל דהא מפרש התם דקרא אשכחו ודרוש מה בית ששים אף מזבח ששים, ועוד דהתם בתחלת בנינו והכא כשהיה במזבח כל שיעורו

11. ראו אבן האזל והר המוריה שם. יתכן גם שרמב"ם פירש 'ששים' יחד עם הכבש כדעת ראב"ה שבהערה 10.

12. ראו לעיל הערה 10 דברי תוס' הרא"ש. תוס' השיבו בשם ר"ת שהבעיה היא פגיעה בריבוע המזבח ודחו את דבריו 1. אפשר להוסיף עפר מהצד השני. 2. בגמרא נאמר שהבעיה להוסיף היא מ'הכל בכתב'. רש"י הציע שהבעיה אינה בהרחבת המזבח אלא בהגבהתו.

יש להבין, אם שאלתו על עיקר דין 'הכל בכתב' שמצינו שינוי במזבח, הרי התשובה הראשונה מפורשת בגמרא זבחים ואין צורך להוסיף עליה, ומדוע הוצרך לתשובה אחרת.¹³ ברור שההמשך 'ועוד' מכוון לקושי המתבקש, שגם התוספת כאן היא בכלל שישים. עליה השיב 'דהתם בתחילת בנינו והכא כשהיה במזבח כל שיעורו'. גם תשובת הריטב"א צריכה הסבר: הרי אורך המזבח הוא שלושים ושתיים אמה ולא שישים, א"כ אין במזבח את כל שיעורו.¹⁴ נראה שכוונתו שגם ההיתר להוסיף אינו מאפשר להוסיף אחרי הבניין אלא רק בשעת הבניין, ותוספת העפר היא בהכרח אחרי הבניין.

לכאורה אפשר שכל דין 'הכל בכתב' לריטב"א אוסר רק תוספת שאחרי הבניין, אולם אין נראה כך, אלא שהאיסור הוא כפי שכתב ריטב"א בתחילה 'אין להוסיף ולגרוע מהם', ודבריו שהאיסור להוסיף הוא אחרי הבניין רק מסייגים את ההיתר להגדיל את המזבח עד שישים אמה.

עולה מדבריו, שיש שני עניינים באיסור להוסיף על המקדש: (1) אסור לבנות מבנים שלא קיימים בתוכנית, (2) ואי אפשר להוסיף תוספת על המקדש אחרי שכבר נבנה גם בשיעור הקיים בתוכנית. עדיין קשה לשיטת הריטב"א מדוע

הראשונים הקשו על תוספת עפר למזבח אבל לכאורה קיים קושי גדול יותר על בזיקת מלח על הכבש שנאסרה משום 'הכל בכתב'. שכן תוספת המלח מגביהה את הכבש מעט ועשויה גם לשנות את זווית העלייה של הכבש. כשלכאורה גם גובה הכבש וגם זווית העלייה שלו אינם קבועים בהלכה כלל, כך שלא ברור מנין לגמרא להקשות בפשטות שתוספת המלח פוגעת ב'הכל בכתב'.¹⁵

13. ואף אם אינו מצטט את הגמרא מפני שדעתו כמבואר לעיל שהקושי איננה מהכל בכתב מפני הדרש שבמשנה במידות, והקושי רק על לשון הברייתא שדקדקו דקדוק גמור וכמבואר לעיל מכל מקום הדין ברור שהתוספת נדרשה מפסוק וכל השאלה היא מאיזה פסוק

14. אפשר שכוונתו לתשובת תוס' הרא"ש שעושה אוקימתא שההוכחה היא ממקרה שהרחיבו את המזבח, אולם לשונו חסרה, וראו עוד מה שקשה ע"ז לעיל.

15. אף שמתברר לעשות את הכבש בצורה סימטרית לפי אורכו שהוא שלושים אמה בגובה עשר, מכל מקום אין הלכה שתמנע את האפשרות שמשיקולים כלשהם הזווית של הכבש לא תהיה סימטרית, ולמצער אין לגמרא אפשרות להקשות כך בצורה פשוטה.

ועוד, שלכאורה יש להוכיח שהכבש לא היה בדיוק אורך שלושים אמה בגובה עשר, שכן הגמרא בפסחים עז א אומרת שהיה לול קטן בין הכבש למזבח כדי שהאברים יינתנו בזריקה, הרמב"ם בית הבחירה ב יג כתב 'אור מעט' בלי לפרש את שיעורו, שיעור האור צריך להיות כזה שיצריך זריקה של האברים. כמו כן, בפסחים לד א מבואר שהיו זורקים בלול זה פסולי חטאת העוף, ומכאן שהיה בו מספיק מקום כדי שייכנס לתוכו משהו. ממילא לא רק שהזווית המדויקת לא נמסרה, אלא שמכיון שאין שיעור מוגדר ללול שבין הכבש למזבח הזוית יכולה להשתנות לפי השתנות גודל הרוות. ואמנם אפשר להמציא שחובה לעשות את הכבש בצורה אחידה וממילא אי אפשר להוסיף מלח כיון שאין

קושי נוסף בנוגע לבזיקת מלח, בדומה לקושיית תוס' על כיסוי הדם. מדוע החובה של הזיהרות מסכנה אינה סיבה מספקת להתיר בזיקת מלח, והרי חובת הזיהרות מסכנה נדרשת מפסוקים אף היא. תשובת תוס' שכיסוי הדם לא מפורש בקדשים אינה מספקת לגבי חובת ההזיהרות מסכנה. לכאורה הסיבה לכך היא שיש דרכים נוספות להיזהר מהסכנה. תשובה זו מעצימה את הקושי בהיתר גזוזטרה שבעזרת נשים מכוח האיסור בתערובת גברים ונשים, שכן גם שם יש דרכים נוספות להיזהר מהאיסור.

על שני הקשיים ניתן להשיב שדין 'הכל בכתב' אוסר על תוספות עראיות או מאולתרות שאינן חלק מצורת המקדש, גם כשתוספת זו אילו נעשתה כדבר קבוע היתה יכולה להיות חלק מצורת הבית, ולכן בזיקת מלח ותוספת עפר שאינם חלק מהבניין אלא מונחים בצורה עראית (כשביטולם למזבח הוא רק הלכתי) אסורים משום 'הכל בכתב' גם כשעשייתם הקבועה יכולה להיות בכלל מידות המזבח או להיגזר מפסוק המאפשר אותם.

חילוק זה עשוי לעלות מדברי הריטב"א האוסר תוספת אחרי הבניין. שהרי קשה לדבריו מתוספת הגזוזטרה שנעשתה אחרי הבניין, כמבואר במשנה מידות ב, ה על עזרת נשים: 'וחלקה היתה בראשונה והקיפיה גזוזטרה' ובסוכה נא ע"ב מתוארים שלבים בשמחת בית השואבה ומשמע ששלבים אלו אירעו אחרי הבניין. אפשרות אחת לריטב"א היא לומר ששינוי מכוח פסוק עדיף משינוי שנכלל במידות. לפי אפשרות זו עדיין יקשה שבזיקת מלח מותרת גם מכוח פסוק. אפשרות שנייה לריטב"א היא שהשינויים האסורים 'אחר הבניין' הם שינויים מאולתרים ועראיים, בניגוד לגזוזטרה שבעזרת נשים שהיתה קבועה.¹⁶

6. מקורות שמהם עולה ששינויים בבניין המקדש מותרים ואף נעשו בפועל

מלבד הקשיים שהועלו בסוגיות קיימים מקורות רבים לכך ששינויים בבית המקדש מותרים, ואף מקורות לכך ששינויים כאלו נעשו בפועל, בבית המקדש הראשון והשני. פירוט של השינויים בנספח בסוף המאמר. שינויים אלו מקיפים היבטים רבים בבניין המקדש. השינויים עוסקים בכלל היבטי המקדש: עשיית קירות אבנים במקום קירות עץ, ועשיית קירות בד במקום קירות אבן, שילוב עץ ובד בקירות אבן, תוספת קיר בד. תוספת שערים וחצירות, הגדלת ההיכל והקטנת העזרות, תוספת לעזרות, הגבהת ההיכל, שינוי הריצוף, הוספת אכסדראות ועוד.

הכבש אחיד, ולהניח שקושיית הגמרא שקשה לבזוק את המלח בצורה אחידה, אבל תימה לומר שמידת החספוס של הכבש ביציקה האמורה בברייתא זבחים נד א קבועה בהלכה וחייבת להיות אחידה, כאשר אין לכך התייחסות בברייתא המתארת את עשיית המזבח.

16. הסבר זה מעצים את הקושי בענין פשפש שנועד לסמיכת מצורע, שיכול להיעשות כחלון קבוע ורגיל. אולם בכל מקרה גם לאפשרות הראשונה המחלקת בין זמן הבניין למה שאחריו גם בשינוי קבוע, ייקשה מדוע לא עשו פשפש לסמיכת מצורע בשעת הבניין.

חלק מהשינויים קבועים ונעשו בתחילת הבניין, וחלק מהשינויים עראיים ונעשים אחרי הבניין, כך שלא די לא בדברי הריטב"א ולא במבואר בדעתו כדי להוות פתרון מלא. לאור השינויים הרבים שהיו, ולאור החוסר שבדברי הראשונים, נראה להציע פרשנות מהותית יותר להיתר לשנות.

7. שינוי על פי נביא

יתכן להציע שדין 'הכל בכתב' לא מתייחס לשינויים על פי נביא. מקור 'הכל בכתב' הוא בנבואת דוד ושמואל ולא בדין תורה, ומשכך רשאי נביא לשנות זאת. בכך ייתבארו חלק מהשינויים המובאים בנספח.¹⁷

אלא שבגמרא מבואר שאינה סוברת כך: בזבחים סב ע"א שאלו על התוספת למזבח מ'הכל בכתב'¹⁸ ואין לפרש שזו תשובת הגמרא על ג' נביאים שאחד העיד על מידות המזבח, שהרי מידות אלו נדרשו מהכתוב ביחזקאל כמובא במשנה במידות ג, א, ולכן לכל היותר הקשתה הגמרא שאין הכרח לעשות כן או שאין זה 'על מכוונתיו', וממילא תשובת ג' נביאים אינה שעל פי נביא מותר, וכמבואר ברש"י שהעדות על המזבח היא על תוספת שישים אמה שדרשה הגמרא מפסוק קודם, ובתוס' שהעדות היא על הפירוש הנכון של הכתובים ביחזקאל. ומכאן שאין זו נבואה שמתירה שינוי אלא 'עדות' של נביא.¹⁹

אולם קושי זה מעורר את עיקר המשמעות של 'הכל בכתב'. הלא הפסוק הזה נאמר בספר דברי הימים מפי דוד, וכתוב במגילה (ג ע"א) שנביאים לא יכולים לחדש מצוות, ואם כן דין 'הכל בכתב' לא יכול לחייב כדבר תורה. ואם נאמר שהוא מחייב כדברי קבלה ובדרגת חיוב נמוכה יותר, וזו אינה תוספת כפי שקבע הרמב"ם בהלכות ממרים ג, ג, הרי ממילא יקשה על תוס' שקבעו ש'קרא אשכח ודרוש' יכול לחייב רק לדין תורה, וסמיכת אשם מצורע מדרבנן אינה יכולה לדחות 'הכל בכתב'. גם יש להוכיח שהמדרג של 'הכל בכתב' איננו מדרג של דברי קבלה מחייבים, כי הגמרא מגילה יד א אמרה ארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות נתנבאו להם לישראל, ולא פחתו ולא הותירו על מה שכתוב בתורה, חוץ ממקרא מגילה, ואם כן הוסיפו עוד את איסור 'הכל בכתב' האוסר לשנות את תבנית המקדש.

17. אפשר לבאר בכך את שינויים א ב ג ד ח, שינוי ה יהיה תלוי במחלוקת האמוראים בשבועות טז א אם תוספת העזרות דוקא ע"פ נביא.

18. ואף אם נבאר כלעיל שהקושיא רק מכח הכתוב 'על מכוונתיו' עדיין יעלה שאין כלל גורף של היתר על פי נביא שכן אם כל תוספת מתפרשת כך ייקשה הדבר.

19. כך עולה גם מרמב"ם בית הבחירה ב ד שפירש שהעיד על מידות המזבח ולא על ההיתר להרחיבו. בשו"ת משפט כהן צב התייחס לדין לא בשמים היא וחדש שבכל הקשור להשאת השכינה אין איסור של לא בשמים, כיון שאמרה תורה 'לשכנו תדרשו' על פי נביא. אולם דבריו אינם מתייחסים לדין 'הכל בכתב'.

קושי נוסף שיש בכך הוא שברגע שכל נבואה זו נאמרה לבית ראשון, מנין לנו שהיא לדורות ושיש כאן איסור מדברי קבלה של 'הכל בכתב'? מנין לנו שהתוכנית של בית ראשון מחייבת לדורות, ומכניסה אותנו לבעיה שצריך למצוא לה כל כך הרבה החרגות?

נקודה זו מעוררת קושי בנוגע לסברת 'הכל בכתב', שבפשטות עניינה שהבית נבנה בתבנית הדווקנית עליה נצטוו. אמנם זה נכון לגבי כל מצוות התורה, ועדיין בכולן יש הבדל בין פרטים במצוות שמעכבים, לפרטים שהם מצווה, לבין פרטים של הידור מצווה, ואילו לגבי בניין המקדש ההנחה היא שכל הפרטים שווים בכך שלא ניתן לשנותם.

צריך לציין, שבפשטות דין 'הכל בכתב' מלמד שאסור לבנות את המקדש אחרת מהתוכנית שניתנה לנביא, אבל שינוי בבניה לא פוסל את עבודת המקדש. ראייה לדבר היא שיש רק ארבעה דברים בבניין המזבח שמעכבים את העבודה עליו (עצם קיומם של קרן, יסוד, ריבוע וכבש), וגם נאמר בגמרא בזבחים (סב ע"א) שמידות ארכו ורחבו לא מעכבות. אע"פ כן, אסרה הגמרא (עירובין קד ע"א) בזיקת מלח על המזבח משום 'הכל בכתב', כשברור שמצד הלכות המזבח זה לא מעכב.

גם מהרמב"ם נראה שזה לא דין אחד לחלוטין, ומשמע מדבריו ש'הכל בכתב' אינו מעכב (אבן האזל בית הבחירה ב ג וע"ש, מקדש דוד קדשים א ג).²⁰

אם כן, נראה שבדומה לכל המצוות קיימת הגדרה פרטית מעכבת למקדש, ומלבדו 'הכל בכתב' הוא מצווה שאינה מעכבת שקשורה למבנה בית המקדש באופן כללי, אולם הדבר מעורר קושי, מהי המשמעות של חובה לעשות את הכלים והמקדש באופן שבו עשו אותם פעם, ללא כל הגדרה עניינית במצווה.

ב. מעמד עזרת נשים משום 'הכל בכתב'

בספר דברי הימים (ב כ, ה) מופיעה 'חצר חדשה': 'וַיַּעֲמֵד יְהוֹשָׁפָט בְּקֵהַל יְהוּדָה וַיְרוֹשְׁלֵם בְּבֵית ה' לְפָנֵי הַחֲצַר הַחֲדָשָׁה'. הגמרא (יבמות ז ע"ב) מתייחסת לענין: 'מאי חצר החדשה? אמר רבי: שחדשו בה דברים, ואמרו: טבול יום לא יכנס למחנה לוויה'. מדוע לא פירשה

20. הרמב"ם בית הבחירה ב יז כתב על המזבח: ארבע קרנות של מזבח ויסודו ורובעו מעכבין, וכל מזבח שאין לו קרן יסוד וכבש וריבוע הרי הוא פסול שארבעתן מעכבין, אבל מדת ארכו ומדת רחבו ומדת קומתו אינן מעכבין, והוא שלא יפחות מאמה על אמה ברום שלש אמות כשיעור מקום המערכה של מזבח מדבר. ומשמע בפשטות ש'הכל בכתב' אינו מעכב, שהרי אמרו בזבחים סב א 'הכל בכתב' לגבי מידות המזבח.

בחידושי ר' חיים הלוי בית הבחירה א י פשוט לגר"ח שהכל בכתב מעכב ופוסל, וכך פירש את דעת הרמב"ם בנוגע לסוגיית נדלדה האבן, והאבן האזל ביאת מקדש ה יט כפל הוכחותיו בענין זה והעיר עליו. ובראבי"ה אלף קמ שאל בפשטות שהכל בכתב מעכב, ותשובת ר' אליעזר בן יהודה שם שאינו מעכב. וראו לעיל הערה 37.

הגמרא שהחצר היתה חדשה כפשוטה? לכאורה נראה שברור לגמרא שאי אפשר לעשות חצר חדשה למקדש, לכאורה מדין 'הכל בכתב' האוסר תוספת למקדש. אבל אם זה אכן היה כך, הגמרא הייתה שואלת "מאי חצר החדשה? אילימא חדשה ממש והכתיב 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל', אלא מאי חדשה שחידשו בה דברים". לכן, נראה יותר להבין שהגמרא אכן מכירה בכך שעזרת הנשים נבנתה מאוחר יותר, ולא בפרוייקט הבניה של שלמה המלך.²¹ דרשת הגמרא אינה נובעת מקושיא אלא מהדגש שבמקרא על כך שהחצר היא חדשה,²² ולא על מיקום החצר כ'חצר החיצונה' ומכאן דרשה הגמרא דרשה הלכתית.

ובאמת, עזרת נשים לא מוזכרת בתיאור בניין שלמה.²³ וא"כ יקשה, עד שהגמרא שואלת על הגזוזטרה שהוסיפו על עזרת הנשים, יש להקשות על עצם בניין עזרת הנשים שסותר את דין 'הכל בכתב'. ואמנם אפשר שדין 'הכל בכתב' אוסר רק לשנות את מה שנמסר בתוכנית מקדש שלמה, ואינו אוסר להוסיף תוספת חיצונית על המקדש,²⁴ וממילא תוספת עזרת הנשים הותרה למרות שלא נכללה במקדש שלמה. רק שאין בכך כדי לבאר מה קשה לגמרא בשינוי בעשיית הגזוזטרה,²⁵ שהרי השינוי נעשה באזור שהתוכנית הראשונה לא

21. נעיר כי גם בתקופה בה לא הייתה בנויה חצר, בוודאי הייתה למקום קדושת הר הבית וקיימו שם את מצוות הקהל ושמחת בית השואבה. רק לא היה שם מבנה, בדומה לחלקי הר הבית שאינם עזרת נשים, שעד בנין הורדוס לא היו בנויים, וכמבואר ביומא סט ע"ב ש'רחוב שלפני שער המים' לדעת ראב"י הינו הר הבית.

22. דומה לכך דרשת הירושלמי עירובין ה, א לפיה 'שער בית ה' החדש' הוא שער המזרח של העזרה 'שחידשו בו הסופרים את התורה'. כאן כבר לא מדובר בדרשה על דקדוק הלשון אלא בשינוי מפשט הכתוב שכן שער המזרח הוא בודאי חלק מבניין שלמה.

אם נניח שדרשות אלו נובעות מדין 'הכל בכתב' יצא ממילא שדין הכל בכתב אינו אוסר שינוי בכל מה שלא היה בבניין ראשון. וראו אג"מ אר"ח א לט שכתב כך מסברה כהסבר לבניית הסורג.
23. לכאורה יש להוכיח שכבר שלמה בנה עזרת נשים מלשון הכתוב מלכים א, ו לו 'ויבן את החצר הפנימית שלשה טורי גזית וטור כרותות ארזים', מתיאור ה'חצר הפנימית' משמע שיש לבית חצר חיצונית. ואם תתפרש חצר הפנימית על עזרת כהנים וישראל, הרי החיצונית היא עזרת הנשים. אולם במלכים א, ז תואר בית שלמה ואולם הכיסא ובפס' יב נאמר 'וְחִצְרָה הַגְּדוֹלָה סָבִיב שְׁלֹשָׁה טוּרִים גְּזִית וְטוּר כְּרֹתֹת אֲרָזִים וְלִחְצֵר בֵּית ה' הַפְּנִימִית וְלֵאלֶם הַבַּיִת', וממילא מסתבר שאין חצר חיצונית לבית ה' אלא שהחצר של אולם הכיסא סמוכה אף היא לבית ה' וחצר בית ה' היא פנימית ביחס לאולם הכיסא.

דרך אחרת היא שהחצר הפנימית היא עזרת כהנים והחיצונית היא עזרת ישראל, וכך משמע מדברי הימים ב, ד, ט ככתוב "וַיַּעַשׂ חֲצֵר הַכֹּהֲנִים וְהַעֲזָרָה הַגְּדוֹלָה וְדִלְתוֹת לְעֲזָרָה וְדִלְתוֹתֵיהֶם צִפָּה נְחֹשֶׁת", הפיצול בין עזרת ישראל לעזרת כהנים מבואר גם במשנה מידות ב, ו, שם נחלקו תנאים כיצד התבצעה ההפרדה ביניהם.

24. וסיוע לזה מפרוש ר"ח פלטיאל דברים טז, כא.

25. ולדחוק שקושיית הגמרא היא מכוח בניין יחזקאל שבו הוזכרה החצר החיצונית (יחזקאל מ, יז) ולא הופיע עם החצר החיצונית גזוזטרה, קשה, שלפ"ז בעזרת נשים שבמקדש הראשון היה מותר לעשות

חלה עליו כלל.²⁶ ולומר שבתוספת על המקדש יש איסור לשנות אחרי עשייתה למרות שאין הלכות כיצד לעשותה, לא מסתבר.

ניתן לומר שהיות שעזרת נשים מופיעה בדברי יחזקאל בתור ה'חצר החיצונה',²⁷ לכן, למרות שאין איסור לשנות אותה משום 'הכל בכתב' של מקדש שלמה, אבל אסור לשנותה משום השינוי מדברי יחזקאל. לפ"ז קושיית הגמרא מ'הכל בכתב' היא קושיא מקוצרת, וכוונת הגמרא להקשות מהשינוי מבנין יחזקאל. אולם היות שמקדש שני לא נעשה במלואו בתבנית בניין יחזקאל, הרי שלא יהיה איסור לשנות את עזרת הנשים, מפנישאפשר לעשות עזרת נשים מדין התוספת על מקדש ראשון, שבה אין דין 'הכל בכתב' ולא מדין מקדש יחזקאל שאותו אסור לשנות.

ג. ביאור עיקר ענין 'הכל בכתב' וביאור הסוגיות

בעיקר המושג של 'הכל בכתב' ייתכנו שתי דרכים:

1. דין בצורת המקדש - המקדש צריך להיבנות בצורה מסויימת, כמו שלולב ותפילין צריכים להיות בצורה מסויימת, ובניה אחרת תהיה פסולה לגמרי או כשרה רק בדיעבד.

2. כבוד הבית - מכובד יותר שלא ישנו את המקדש והוא יעמוד בצורתו המקורית. הסברה הזו מקלה יותר באופיה, וועשויה לאסור רק שינויים זמניים במקדש, ודאי שקשה להגיד ששינוי יפסול את השימוש במקדש גם בדיעבד.

בכל אופן, לאור קושייתנו שנביאים לא חידשו מצוות, ושהדין הזה כלל לא הוזכר כתקנת חכמים מפורשת או כמצווה מדברי קבלה, נכון להסביר שאין זו מצווה חדשה, אלא שמבנה המקדש הוא תוצאה של מאמצו של דוד המלך לגלות סוד הבית ולברר תבניתו כדי לבנות על פי התבנית הראויה. בכך לכאורה תכנית הבית היא כמצוות אחרות שיש להן צורה מוגדרת, בדומה לדין ריבוע בתפילין ושיעור גודל אתרוג, אולם עדיין לא הובן מהי הנקודה בצורה זו שמחייבת לדורות.

אבל נראה לבאר עיקר הדין בדרך הבאה. שאמרה תורה שה' ישכון במקום אשר יבחר ה'. דהיינו שה' הוא הבוחר את מקומו. וכפי שפירשו חז"ל (ספרי דברים ראה סב), המשמעות הפשוטה היא לבחירה על פי נביא או על פי התגלות אלקית, ושניהם נעשו

גוזזטרה, וא"כ יכלו שבי הגולה לעשות את עזרת הנשים כהמשך לעזרת הנשים שבמקדש ראשון, וממילא יותר להם לעשות גוזזטרה.

26. בהערות הגר"ש אלישיב סוכה נא ע"ב דן שהאיסור לשנות בעזרת נשים הוא רק מדרבנן. אולם מדברי תוס' זבחים לג א שהקשו ש'קרא אשכחו ודרוש' יועיל גם לשינוי בגודל המזבח ולעשיית פשפש בכותלי עזרה, יש ללמוד שהבינו שהדין בעזרת הנשים הוא מן התורה.

27. וכפי שלמדה המשנה מידות ב, ה את הכתוב ביחזקאל מו, כא על החצר החיצונה.

בירושלים: גד החוזה ציווה לדוד בשם ה' לבנות מזבח בגורן ארונה היבوسی (שמואל ב כד), והמלאך עמד על הגורן כשידו נטויה על ירושלים ושם נתרצה ה' באש (דברי הימים א כא). נוסף על כך, בימי שלמה ירדה אש מן השמים שהראתה את בחירת המקום (דברי הימים ב ז), וזו משמעות בחירת המקום. וכן מבואר בספרי (דברים ראה ע) שעל פי נביא אפשר להקריב גם מחוץ למקום אשר יבחר, גם בשעת איסור במות, ולא כהיתר לאיסור, אלא כבחירה של ה' שיעבדוהו שם.²⁸ הסיבה היא שעיקר איסור הבמות הוא שלא האדם יקרא את שם ה' בכל מקום ויעלה עולותיו בכל מקום שייראה, אלא ה' הוא שיראה לו המקום אשר יבחר, ושם יעבדוהו. לכן כשה' בוחר את המקום אין בכך סתירה לאיסור במות כלל.

ודין המקום אשר יבחר עולה כפי שפירשו מפרשי התורה כבר בדברי התורה אחרי עשרת הדברות, ככתוב (שמות כ כא): "בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶזְכֵּר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלַיךְ וּבְרַכְתִּיךָ", ופירש רש"י: "מכאן אתה למד שלא ניתן רשות להזכיר שם המפורש אלא במקום שהשכינה באה שם, וזהו בית הבחירה"

העיקרון של 'הכל בכתב' הוא המשך של עיקרון זה לצורת הבית עצמו. הבית נעשה כנבואת ה' וכפי שרצה ה' יתברך. וכתב מגילת המקדש (המסמך בו הופיעו תוכניות המקדש) ניתן ברוח הקודש כהמשך לבחירת ה' במקדש. ולכן אמרו בירושלמי מגילה פ"א ה"א שמגילה שמסר שמואל לדוד (=מגילת תוכניות המקדש) ניתנה להידרש, דהיינו שהכללים של דרשה חלים על מגילה זו בדומה לחלותם על קריטריונים הלכתיים, כל שאפשר לראות עומק בבחירת ה' נכלל בצורת הבית הנבחר ע"י ה'. ועל כן יש הבדל בין סוגי התוספות, שכל התוספות שמיועדות להקל על ישראל לבוא לעבוד את ה', אסורות להיעשות משום 'הכל בכתב'. מפני שאופי הבית נקבע לפי הדייר בו ולא לפי האורחים הבאים לפניו. וכל התוספות שנעשות לפי הראוי להשראת השכינה מותרות.

ובמידה רבה 'הכל בכתב' איננו דין ואיסור, אלא הבנה יסודית שאין ראוי לעצב את המקדש לפי צרכי האדם המבקר, אלא לפי צרכי ה' השוכן בו. ולכן הנידון בגמרא הוא לעולם בנוגע לצרכים של ישראל, דהיינו שתוספת מלח שלא יחליקו על המזבח וכן תוספת עפר לכיסוי הדם וכן עשיית פשפש כדי שיוכל המצורע לסמוך על אשמו וכן עשיית גזוזטרה שלא יחטאו אנשים ונשים, כולם שווים בכך שנעשו כדי לפתור בעיה של ישראל הבאים לבית או של הכהנים יושבי הבית, וזו בדיוק הבעיה שיש ב'הכל בכתב'.

למרות שהבעיה המדוברת אינה בעיית נוחות אלא בעיה בקיום מצוות סמיכה על אשם מצורע או כיסוי הדם, בסופה היא פותרת את הבעיה של האדם הבא לפני ה' ומצווה בכיסוי הדם ולא את צרכו של מזבח. לעומת בעיות אלו, בעיית קלות הראש שבעירוב גברים ונשים

28. וראו מאמרי: מקומות קדושים בזמן איסור הבמות, המעין 250 עמ' 11-25, הרחבת המשמעות הרעיונית וההלכתית של עיקרון עבודת ה' במקום שה' בוחר.

דוחקת את רגלי השכינה, והתמודדות עמה היא צורך השכינה. השאלה שעלתה שם היא אם אפשר וצריך להתמודד עם החולשה הזו, או שהתורה מכירה בכך שזה בלתי אפשרי וצריך לעשות התאמות. משנלמד שתהיה הפרדה גם לעתיד לבוא ועוד בזמן הספד, הובן שבני האדם לא יכולים להתמודד עם הבעיה בלי עזרים חיצוניים, ומשכך הם הופכים להיות חלק מצורכי הבית והשכינה.

והנה מן האמור כאן עולה שהעיקרון של 'הכל בכתב' שולל כל שינוי שנעשה עבור ישראל. אפילו אם השינוי לא מהווה באמת חריגה מתוכנית המקדש, עצם המניע פוסל את התוספת. כך ראינו בגמרא בחולין פג ע"א, שם אסור היה לבטל את העפר איתו מכסים את הדם, אע"פ שניתן עקרונית להגדיל את המזבח (הראשונים שמו לב לבעיה זו, ראה תוס', תוס' רא"ש וריטב"א).

וכן מוכח מבזיקת מלח על המזבח, שהקשתה עליה הגמרא מ'הכל בכתב' וכמבואר לעיל שלא הוגדרה הלכה מפורשת לזווית של המזבח, וממילא אין להגדיר את הזווית השונה כשינוי בצורת המזבח. אלא שעצם יצירת המזבח בשינוי עבור הכהנים ההולכים על המזבח היא הבעיה שאינה מאפשרת לשנות מצורת המזבח.

אולם כל השינויים הנעשים למקדש לפי אופיו של מקדש עצמו, מותרים. ובכלל זה עשיית אבנים למשכן שילה שיש בה כדי לבטא את המעבר ממשכן נודד למקום קבוע, וכן עשיית החצר החדשה שמוסיפה על הבית לפי כבודו של מקדש. לכן הגמרא (זבחים סא ע"ב) אחרי שהסבירה שניתן להגדיל את המזבח, המשיכה ושאלה מה הייתה סיבת ההגדלה. רק הסיבה שלא הספיק שטחו של המזבח להכיל את הקרבנות, וסיבות אחרות מעין זו, הן סיבות לגיטימיות לתוספת, כי הן לצורך שמים ולא לצורך אדם. וכן כל ענייני הבית הנעשים לכבודו ככתוב 'לרומם את בית אלקינו' והגבהת הבית בשונה מבית ראשון, כולם נעשים לכבוד הבית ועניינו וממילא מותרים. וכן עשיית פרוכת במקום אמה טרקסין: היות שביטול אמה טרקסין הגיע מתוספת הגובה (כמבואר בב"ב ג א), ממילא השינוי לפרוכת הוא מכבוד הבית וגם תוספת הפרוכת שהיא כדי לתחום את הקדושה כראוי לה וכדי שיתקיים דין המחיצה לשני צדדיה אף היא מותרת אף שהפרוכת היא תוספת על הבניין.

ולפי זה עולה שאם חלק מסויים מהבניין נשבר או נהרס, אין בעבודה בזמן שהתקלה עוד לא תוקנה עבירה משום 'הכל בכתב', אלא יש חובה לתקן את המקדש ולרומם את בית ה', אבל בוודאי תקלה שקרתה בטעות אינה מעשה אקטיבי לטובת האדם, ולכן אינה בעייתית לענייננו.

כך מיושבות כל ההוכחות לעיל לשינויים המותרים, עם סוגיות הבבלי האוסרות לשנות.

דברים אלו עשויים לבאר את דעת הרמב"ם. שלא הביא את דין 'הכל בכתב' למרות שדין זה נזכר בכמה וכמה סוגיות בבבלי. זה מפני שאין זה איסור הלכתי להוסיף, אלא שראוי לבנות את הבית באופן נכון, והיות והרמב"ם כתב בהלכות בית הבחירה את ענין מצוות בניין בית המקדש ואת הדין לבנותו לכבוד, הרי ממילא כל תוספת הפרטים שאינה מעניין כבוד הבית יוצאת מגדר המצווה לפי שאינה צורת בניין הבית לכבוד הבית. הדבר היחיד שעולה ברמב"ם בביורר הוא ההקפדה על מידות המזבח שהובאה ברמב"ם בית הבחירה ב ג, שבו דקדקו ביותר, וכפי שהוכיחו אחרונים מכך שהרמב"ם סבר שמסקנת הסוגיה היא שאין היתר להוסיף על המזבח עד שישים אמה.²⁹

בדעות שאר ראשונים אין המבואר עד כה עולה יפה, כי לתוס' פשוט ש'קרא אשכח' יכול להתיר גם שימת עפר. וכן ליראים שעו פשוט שעשיית אכסדראות לכבוד הבית סותרת את 'הכל בכתב' עד שהוצרך לפרש שהאכסדראות נעשו באופן זמני, התירוץ השני שבריטב"א המחלק בין תחילת הבניין לאמצעו עשוי להיות קשור בשורשו לסברה זו, בטענה ששינויים באמצע מוגדרים תמיד כאילוץ של באי הבית. אולם ברמב"ם אפשר לדון את הדברים המבוארים, ובכך יתיישבו השינויים הרבים שמצינו שנעשו ושמותר לעשות היטב לשיטתו.³⁰

ראשון נוסף שמצינו בו את הכיוון המתיר כל שינוי הנצרך הוא ר' אליעזר בן יהודה שהתכתב עם ראבי"ה (שו"ת הראבי"ה, אלף קמ) על כמה קשיים בסוגיית 'הכל בכתב', ועל קושיית ראבי"ה מדין מוסיפים על העיר והעזרות, השיב: "ואם הבית מלא]א] ירחיבוהו דהא מוסיפין על העיר ועל העזרות" משמע בדבריו שלצורך הבית עצמו מותר להוסיף, וכמבואר.

29. וייתכן עוד ששלה אותו מטעם נוסף, שנתבאר לעיל שהדין האמור בגמרא מתייחס לבית שני, ולכן לא הביאה הגמרא את הכתובים ביחזקאל שנדרשו במשנה במידות מפני שכתובים אלו מוכיחים רק את האפשרות לשנות אבל לא חייבו לשנות. אולם כל זה נכון לבית שני שהבינו הנביאים שאינו ממלא את היעד הסופי ועל כן לא בנוהו ע"פ נבואת יחזקאל, אבל אחר שחרב בית שני הרי ממילא יש לבנות את הבית רק בתבנית בניין יחזקאל, וממילא אין להוסיף על המזבח עד ששים מפני מצוות יחזקאל האוסרת תוספת זו.

30. ראשונים נוספים: ר"ח פליטאל דברים טז כא הניח בפשטות שתוספת לשכות בהר הבית אסורה מהכל בכתב, ודן שתוספת מבחוץ מותרת.

רש"י ור' יהונתן יומא נא ע"ב, ורש"י תמיד כט ע"ב, נקטו בפשטות שצמצום גודל ההיכל מכוח הגבהת ההיכל אינו מתאים ל'הכל בכתב' ולכן לא יכלו להרחיב את גבול אמה טרקסין. ואפשר שאין כוונתו לאיסור אלא שהיות שגודל הבית הוא על פי ה' מתאים לחפש פתרון אחר כפי שנמצא בפרוכות. [ועוד ייתכן שהפרפורציות של ההיכל והדביר מעכבות, וכן נראה מהדין בר"ה כד ע"א לא יעשה אדם בית תבנית היכל].

רש"י ערכין י ע"ב הביא את 'הכל בכתב' לגבי כלים בדיון שברור ממנו שאיננו הלכתי אלא ערכי. תוס' הרא"ש ש"ב ג ע"ב ותוס' ישנים יומא נב ע"ב שהוצרכו להיתר להגביה את הבית משום 'גדול יהיה כבוד הבית'.

ד. שינויים בדברים מפורשים

האמור עד כה מתיר לתכנן את המקדש באופן ראוי ויאה לכבודו. אולם יש לברר את הדין ביחס לדברים האמורים בפירוש ביחזקאל, שבהם הדין המחייב איננו דין 'הכל בכתב', אלא פשוט נבואת יחזקאל המצווה לבנות את הבית בדרך מסוימת. לעיל צוינו השאלות המעשיות: האם מותר להחליף את הבנייה מאבנים לבטון? האם מותר להצר את רוחב הכתלים, שעוביים מתאים לבנייה לגובה באבנים? השאלה איננה רק מטעמי נוחות. הפסקת הבנייה באבנים במאה וחמישים השנים האחרונות עצרה את כל המומחיות בתחום. כך שנדרש לרכוש מומחיות זו במיוחד עבור בניין המקדש, כפי שנצרך עבור עשיית כלי המקדש. אם חובה לעשות כן, ראוי לשחזר את המומחיות הישנה, אולם אם אין חיוב כזה, ייקל לבנות את המקדש בדרך המכובדת הרגילה בבניין בזמננו.

והנה עצם הבנייה באבנים מוזכרת אצל שלמה, ואינה מוזכרת בבניין יחזקאל. והרמב"ם (בית הבחירה א, ח) פסק שכשבונים ההיכל והעזרה בונים באבנים גדולות, וראו להלן על כך. אלא, שמידות הכתלים שביחזקאל מתאימות לבניין אבנים, ולכאורה גם אם מותר לשנות מהאבנים לא יותר לשנות מהמידות שמתאימות לאבנים.

אולם נראה שאין הדבר כן, כי בב"ב ג ע"א הניחו בפשטות שהצורך ברוחב אמה במחיצה שבין ההיכל לדביר הוא כדי שהבניין יעמוד על תילו, וככל שהיתה סיבה לשנות את גובה הבניין שינו ממילא את האבנים לפרוכת, דהיינו שהעיקר הוא עצם המחיצה, ולא אופן עשייתה. ולמדנו גם שניתן להצר אותה, שהרי רוחב הפרוכת אינו אמה, ומבואר ביומא (נא ע"ב) שהצורך לעשות שתי פרוכות לא היה עבור החציצה ברוחב אמה אלא מפני שלא ידעו מה רמת הקדושה של האמה, ולדעת ר' יוסי אין עושים אלא פרוכת אחת מפני ששתי פרוכות אינן מתאימות לכתוב 'הבדילה הפרוכת', ומכאן יוצא: (1) שאין ענין ברוחב המחיצות והקירות, אלא כל מה שצריך זה שהם יעמדו. (2) אם חומר אחר מהחומר בבניין המקורי מתאים יותר לבניה, מותר להשתמש בו. אפשר לומר שכל זה מפני שאין כל אפשרות לבנות את כותל אמה טרקסין מאבנים, אולם יש לזכור שזו בעיה הנובעת מהרצון להגביה את הבית וההגבהה אינה הכרח, אלא רצון קדוש לרומם את הבית ולכבד את ה' אלקי ישראל. ממילא, קשה לבסס הכרח בכך.

וכן מוכח מעשיית הקלעים להיכל לשיטת ר' אליעזר (מגילה י א), וקלעי ההיכל משנים גם את חומר הבנייה וגם את גודל המקום המקודש וגם את גודל כלל ההיכל, ובכל אלו הם מנוגדים למפורש בכתוב. אלא שכיון שנועדו לכבוד הבית ולצרכו, מותרים.

אם כן, יוצא שבמסגרת בניה בבטון (בטון עשוי משחיקת אבנים ולכן מוגדר כאבן)³¹ אפשר לצמצם את עובי הקירות. עדיין יתכן שמן הראוי לצפות את קירות הבטון באבנים

31. ראו מאמרי: בנית מזבח מאבנים סינתטיות, תחומין מב (תשפ"ב) עמ' 523-536.

שכבדו וייפו את הבית. עוד יתכן שמותר להשתמש גם בחומרים שאינם נחשבים אבן, אם הם מתאימים יותר לבניין, כמו שעשו עם הפרוכת שהחליפה את קיר האבנים שהיה במשכן.

לפיכך, נראה להסביר שמשמעות מידות המקדש לא נועדה ללמד אותנו את עובי הקירות, אלא כדי שנדע מהו תחום הקודש, וכך נבנה את הקירות הדקים יותר בגבול החיצוני, כדי שלא יהיה מחוץ לקירות מעט שטח קדוש.

לענין הוספת חשמל, אינסטלציה, תאורה, ומיזוג אוויר – יש ללכת לאור הכלל האמור לעיל שכל הנועד לכבוד הבית מותר להוסיף ולשנות וכל שלא נועד לכך אסור. לכן יש להתיר הטמעת ניקוז ואינסטלציה עבור הבית, וכן יראה מכך שעשו אמת המים במקדש שני, והיא לא נזכרה במקדש ראשון, וכן הצינור היוצא לנחל קדרון. וכן תותר תוספת חשמל עבור תאורה, אלא שכל תוספת כזו תישקל ביחס לעניינה של המנורה כמאירה את הבית, ולאופי של הבית כמואר אל מול אופיו מן הדין.

לענין מיזוג אוויר – קשה יותר להקל במקדש עצמו, זולת טיהור אוויר. וקל יותר להקל במיזוג נייד בעזרות. ועדיין צריך עיון.

ה. סיכום עיקרי הדברים

א. בכמה סוגיות בגמרא נאמר שאסור לשנות בבניין המקדש מדרשת 'הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל'. נימוק זה נאמר לגבי בזיקת מלח על כבש המזבח, הוספת עפר לכיסוי הדם במזבח, הגדלת המזבח והוספת גזוזטרה לעזרת נשים.

ב. למרות זאת מצינו שינויים רבים שאירעו במהלך הדורות במבנה המקדש, וסוגיות מהם עולה האפשרות לבצע שינויים נוספים.

ג. בגמרא נאמר שכאשר השינוי מבוסס על הוכחה מפסוק הוא מותר, אך גם בכלל זה ישנם קשיים.

ד. בראשונים מצינו מספר צמצומים לאיסור על שינוי במקדש: הריטב"א התיר שינוי בשעת הבניין ולא אחרי הבניין (אך ייתכן שהיתר זה רק במידות המזבח). ר' חיים פלטיאל התיר הרחבה מחוץ לתחום המקדש, ומר' אליעזר בן יהודה נראה שכשיש צורך הדבר מותר.

ה. הרמב"ם השמיט את דין 'הכל בכתב'.

ו. נראה שהעיקרון של 'הכל בכתב' אוסר על עיצוב המקדש בהתאם לצרכי המשתמשים וקובע שהמקדש הוא בית ה' שצורתו נקבעת לפי המתאים לבחירת ה' והשראת השכינה.

ז. ולכן כל שהשינויים הם לכבוד הבית והשוכן בו מותרים אפילו אינם בתבנית המקדש.

- ח. ואילו שינויים הנעשים לצורך באי הבית אסורים.
- ט. נראה שהאיסור לשנות הינו גם כשאין הגדרה מדויקת בתבנית הבית האוסרת את השינוי, כמו בזיקת מלח על הכבש, שאין הלכה דווקנית הקובעת מהי הזווית הראויה לכבש. ובכל זאת עצם השינוי לצורך המשתמשים במקדש הוא האיסור, שעל בית להתעצב רק לפי השוכן בבית ולא לפי באי הבית.
- י. יש להוכיח שמותר לשנות גם מהדברים המפורשים בכתוב, ככל שהשינוי נעשה לכבוד ה' וביתו.
- יא. הסבר זה עולה יפה בסוגיות הגמרא ובשיטת הרמב"ם ור' אליעזר בן יהודה.
- יב. יישום מעשי: מותר לצמצם את עובי הקירות האמורים בנביאים, ולהוסיף תאורה אינסטלציה ותשתיות חשמל המיועדות לכבוד הבית. לתוספת תאורה יידרש ליבון האופי החשוך למדי של המקדש.
- יג. לעומת זאת, התקנת חימום או מיזוג אויר קבועים לצורך באי הבית לא תעלה יפה עם דין 'הכל בכתב'.

נספח - השינויים שנעשו במקדש

- א. משכן שילה נעשה לפי מסורת חז"ל כבית אבנים שעליו יריעות³² בשונה מאהל מועד שבמדבר ובגלגל שקירותיו עץ ויריעות.³³
- ב. בית שני נבנה באופן ממוצע בין בניין שלישי לבניין ראשון כמבואר ברמב"ם בית הבחירה א ד, צורת בניין כזו כוללת שינויים רבים על המבואר במלכים וביחזקאל.
- ג. נאמר בדברי הימים ב כ, ה שנעשתה למקדש 'חצר חדשה', ופירושו חז"ל ביבמות ז ב שהכוונה לעזרת הנשים משמע שעזרת נשים חדשה ולא היתה מתחילה.
- ד. בירמיהו לו, י מוזכר 'שער בית ה' החדש' ומבואר שהיה אפשר לעשות שער חדש לבית ה', אף שלא הופיעה בתוכנית המקורית.
- ה. במשנה שבועות יד א מבואר שמוסיפים על העיר ועל העזרות, ותוספת על העזרות סותרת את העיקרון ש'הכל בכתב'.³⁴

32. שילוב הכתוב תהלים עח: 'וימאס באהל יוסף' יהושע יח 'וישכינו את אהל מועד בשילה' שמתייחס לאהל. והכתוב בש"א א' בית ה' 'אל מזוזת היכל ה' המתייחס לבניין, וכמבואר בזבחים ק"ח ע"א.

33. ראו להלן על שינויים על פי נביא ורוח הקודש.

34. קושיא זו הקשה ראבי"ה אלף קמ.

- ו. במקדש שני עשו שתי פרוכות במקום אמה טרקסין מפני שהגביהו את הבניין (ב"ב ג ע"א), ולא חששו לדין 'הכל בכתב' לא בשינוי מפרוכת לכותל, ולא בתוספת פרוכת נוספת, שהיא תוספת גמורה לצורת הבית.³⁵
- ז. גובה בניין הורדוס היה מאה אמה (ב"ב ג ע"א). שינוי זה לא נזכר בספר יחזקאל, ולמרות זאת עשו אותו והוכשר בו ואף נדרש בב"ב ג ע"ב כקיום של נבואת חגי על כך שבית שני יהיה גדול ומפואר יותר מהמקדש הראשון.³⁶
- ח. במלכים א ו, ח תואר שהדביר בבית ראשון היה בגובה עשרים אמה, ובבית שני השוו את גובה קודש הקדשים לגובה ההיכל. ובב"ב צח ע"ב פירשו שגובה עשרים אמה הוא משפת כרובים ולמעלה ובפשטות זו הלכה בגובה הבית שיש לעשות כרובים ולעשות את ההיכל עשרים אמה מעל הכרובים. אולם בבית שני לא עשו לא גובה עשרים אמה ולא כרובים שיהיה הגובה משפתם, אלא קודש הקדשים וההיכל היו באותו גובה.
- ט. בראש השנה ד ע"א מסופר שכורש שינה את מבנה קירות המקדש ממה שהיה במקדש שלמה, שהכניס את קורות העץ במקומות תחתונים יותר בבניין כדי שיוכל לשרוף אותו אם ימרדו בו היהודים. זה מובא כדוגמא לרשעתו של כורש, אבל לא מוצג כדבר אסור מצד הלכות בניית המקדש.
- י. בב"ב ג ע"ב הקשו 'וליעבד מה דאפשר בבניין והשאר בפרוכת' ותירצו שלא מתאים לשלב פרוכת ובניין. וברור שלא ראו בשילוב בעיה מבחינת 'הכל בכתב'.
- יא. בב"ב ד ע"א אמרו שהורדוס שינה את ריצוף הבית (או את חיפוי קירותיו) ושבחוהו על כך, ויש לברר אם דין 'הכל בכתב' חל גם על הריצוף.
- יב. בזבחים כד ע"א נאמר: "נעקרה האבן ועמד במקומה מהו?" והסתפקו אם עבודתו כשירה, ותורף הספק אם תחת הריצוף קודש לל"ק, ולל"ב אם דרך שירות בכך. ומשמע שאם המקום קדוש ודרך שירות בכך אפשר לעבוד כך, ולכאורה 'הכל בכתב' יחייב את התיקון ושלא לעמוד במקומו בכל מקרה.³⁷

35. ולא שייכת למה שדנו הפוסקים (שו"ע או"ח טו, א ונו"כ) על פרוכת העשויה לצניעות, לפי שפרוכת זו נועדה להבדיל בין הקודש ובין קודש הקדשים.

36. אבל אין לומר שזו הדרשה המחייבת זאת, וכמבואר בגמרא שלדעה אחת 'גדול יהיה' נדרש לגבי שנות קיום הבית, ומה יתיר את ההגבהה לדעתו? כל שכן, ש'גדול יהיה' נאמר כנבואה עתידית שיכולה להתפרש בכמה אופנים. אולם ראו תוס' הרא"ש ב"ב ג ע"ב ותוס' ישנים יומא נב א שהוצרך ההיתר של 'גדול יהיה' כדי לפתור את הבעיה של 'הכל בכתב'.

37. ר' חיים הלוי (בית הבחירה א, י) ביאר לדעת הרמב"ם את הסוגיה כדנה ב'הכל בכתב', ושלא זו בלבד שאין העזרה כתקנה ועובר על 'הכל בכתב' אלא שכיון שלדעתו הכל בכתב פוסל ממילא כל העזרה פסולה לעבודה. והנה בסוגיית הגמרא פשוט שאין שורש לדברי הגר"ח, שהרי הגמרא דנה אם 'דרך

יג. משנה תמיד כח ע"א שהיו בעזרה אכסדראות, ובדף כח ע"ב הקשתה הגמרא שאין עושים אכסדראות בעזרה ותירצו שהאיסור דוקא בשל עץ. והרי האכסדראות אינן מוזכרות לא במלכים ודברי הימים ולא ביחזקאל, וממילא שהם תוספת.³⁸

שירות בכך' ואם 'קידש עד עומק התהום' או לא. אלא שגם בדברי הרמב"ם קשה להבין כדברי הגר"ח שפירוש 'הואיל ונתקלקלה פסולה' מתייחס לכל העזרה, שהרי רמב"ם ממשיך את המשפט 'ואסור לכהן העבוד לעמוד עליה עד שתקבע בארץ' הרי שכוונתו לאבן ולא לכלל העזרה. ואמנם צדק הגר"ח שרמב"ם פירש שהבייא השנייה מתייחסת למקרה שבו עמד על גבי האבן העקורה עצמה ולא שעמד בגומא והלשון 'עמד במקומה' מהווה הסבר ערכי, שאין דנים מצד העמידה על האבן כיון שהאבן עקורה אלא מצד המקום עצמו.

ופשר הרמב"ם הוא שפסק כלישנא בתרא בספק (כרבה זוטי) וממילא ברור שאין נידון של חציצה כשעומד על האבן בין נדלדלה ובין נעקרה [והטעם באמת שאין חציצה הוא מפני שודאי מבטל את האבן לקרקע, וממילא אינה חוצצת, כחולין פג א ועירובין קד א]. ולכן נדלדלה אסורה לכתחילה משום שהספק בדרך שירות כולל גם אותה, אלא שאין פסול בכך. ואילו נעקרה שהספק בה הוא אם קדושת עזרה קיימת גם כשאין רצפה (ולענין זה גם כשעומד ע"ג האבן מוגדר כעומד במקום ולא במקום אחר) הספק פוסל עבודה על גבי האבן.

38. וביראים שעו הקשה שעשיית האכסדראות סותרת את דין 'הכל בכתב', והשיב שלא היו מחוברות, וקשה: 1. דוחק גדול שתהיה אכסדרה מקורה ולא תהיה מחוברת. 2. מבואר בגמרא שעשיית אכסדרה של עץ אסורה ולדברי יראים יצא שאיסור זה גם כשאינה מחוברת, ויקשה מבימת העץ שעשו למלך בסוטה מא א, שאליה התייחס היראים באמרו שכשאינה מחוברת אין איסור משום 'הכל בכתב'. ואפשר שאיסור עשיית של עץ אינו קיים בעזרת נשים אלא בעזרה, ויונח למסקנת הגמרא סוטה מא ב שהקהל נעשה בעזרת נשים. ולפי זה יכלה הגמרא להקשות בסוטה מא ב לא רק על אגריפס שקרא שאין ישיבה בעזרה אלא על עיקר עשיית בימה של עץ שאינה כדין בעזרה משום איסור עשיית אכסדראות.

והנה מסברה קשה לקבל שאכסדראות יכולות להתקיים כשאינן מחוברות. אולם לאחר קריאת תיאור האכסדראות אצל יוספוס פלביוס (מלחמות היהודים ה, ה) הדבר נעשה ברור, וכלשונו: 'מעבר לכניסות, התרחבו מבני השער משני העברים והיו לאכסדראות דמויות מגדלים שרוחבם ואורכם שלושים אמה, וגובהן למעלה מארבעים אמה. כל אחת משתי האכסדראות נסמכה על שני עמודים שהיקפם שתיים עשרה אמות. גודל האחרים היה זהה, אבל זה שמעבר לשער הקורינתי הנפתח מעזרת הנשים מצד מזרח מול שער ההיכל היה גדול מהם בהרבה הוא התנשא לגובה של חמשים אמה וגובה דלתותיו היה ארבעים אמה'. זאת אומרת שהאכסדראות שלפנים משער המזרח, שהיו בעזרה היו בגובה חמשים אמה ועמדו על עמודים בהיקף עצום לפחות שתיים עשרה אמה. אכסדראות כאלו הינם מחוברות לקרקע בפשטות.

